

ВЛАСТ И СЪПРОТИВА: ПЕТДЕСЕТНИТЕ БОЖИИ ЦЪРКВИ И АТЕИСТИЧНАТА ПОЛИТИКА ПРИ СОЦИАЛИЗМА В БЪЛГАРИЯ

POWER AND RESISTANCE: THE PENTECOSTAL 'CHURCHES OF GOD' AND ATHEIST POLITICS UNDER SOCIALISM IN BULGARIA

Велислав Алтънов (Velislav Altanov)

Abstract

The article examines the activation of Bulgarian evangelical Christians in the period of late socialism in the country (1970-1989) and the processes of religious conversion among them. The study is based on fieldwork in the period 2007-2012 among representatives of one of the Pentecostal church communities in Bulgaria, formed in the 1920-s, with founder Stoyan Tinchev (1880-1965) and known by different names: 'Tinchevists', 'Northern Brothers', 'Church of God', 'Bulgarian Church of God'. The article traces the development and transformations of this religious community. How is religious surge possible (within a particular religious community) in the conditions of repression and consistent atheist policy during socialism? This is the main research question the author poses. The encapsulated nature of the groups of 'Tinchevists', practicing at home and without official church registration, makes it difficult for them to be controlled by the authorities. This, as well as the extreme devotion and proselytism among its members, are among the reasons for the survival of this community over time and its growth at the very end of socialism and during the postsocialist period.

Keywords: *Christianity, Pentecostalism, conversion, socialism*

Това изследване разглежда отношенията между управляващите и български протестанти в периода 1944 – 1989 г. в България¹. Статията разглежда активизирането на българските християни евангелисти в периода на късния социализъм в страната (1971 – 1989 г.) и процесите на религиозна конверсия

¹ Статията се опира върху дисертационния труд на автора „Религиозното раздвижване сред българите от края на XX и началото на XXI век“, защитена в Нов български университет, департамент Изкуствознание и история на културата, 2011 г.

сред тях² (Blay 2003: 157). Инициаторите на този процес първоначално излизат от средите на етническите българи; в последствие към тях се приобщават и представители на малцинствата: етнически турци, роми, арменци, евреи, българи мюсюлмани, привърженици на Бялото братство³. За отбелязване е, че интересът в случая е конкретно към протестантството, а броят на обръщенците е неуточнен, но според изследователи варира от десетки до стотина хиляди (Асенов 1998: 416). Единият въпрос, който възниква е защо тази трансформация се осъществява точно в средите на евангелистите⁴ и по-специално сред представителите на петдесетничеството⁵? Забележителното е, че подобна промяна на религиозната принадлежност (конверсия) по онова време е глобален процес (Robbins 2004: 117 – 143; Coleman 2000; Мартин 2004: 58 – 77). България също е част от него. Това поставя и следващи въпроси: как и защо световни тенденции намират отзвук у нас по време на „Желязната завеса“ в условията на последователна атеистична политика?

Изследователски методи: емпиричното изследване. Проведени бяха теренни проучвания във Видин, Берковица, Лом, Плевен, Троян, Великотърновски, Русенски и Разградски региони (2007 г.), а също и в Южна България – Пловдив, Стара Загора, Кърджали и Кърджалийско (2007 – 2012 г.). Срещите с религиозните общности – домашни църковни групи, показаха, че някогашната *петдесетна* ъндърграунд традиция е все още жива; по този начин проследих процесите на конверсия в момента на тяхното осъществяване. Проведох наблюдение и включено наблюдение върху социалните практики на общностите: всекидневен живот, религиозни ритуали, богослужения. Документирах традиции на Българска божия църква (ББЦ) – един от съвременните наследници на евангелските общности от социалистическата епоха, а също и Обединени божии църкви (ОБЦ) – друг техен наследник. Освен това, бяха проучени медийни материали, архиви и други данни, свързани с изследването.

² „Религиозна конверсия“ е акт на промяна на вярата на един човек, свързана с неговата религиозна принадлежност, букв., *обръщане в друга вяра и смяна на убеждения* – от *атеистически* в *теистически* (*верско-религиозни*). Срв. Исаева, 2014.

³ Последователи на учението на Петър Дънов (Бейнса Дуна), известно като „Бялото братство“, вж. <https://beinsadouno.org>. (Последно посещение 29.07.2021).

⁴ На подобна проблематика е посветена и докторската дисертация на Магдалена Славкова Циганите евангелисти в България (Славкова, София, 2005). В нея авторката разглежда този процес само сред ромското малцинство у нас. Срв. и Benovska-Sabkova, M., Altanov, V. 2009: 133 – 156.

⁵ Вж. по-долу за произхода и смисъла на понятието „евангелист-петдесетник“. Самите вярващи наричат себе си „петдесетници“, църквата „петдесетна“, а практиките си „петдесетни“. Причината вероятно е, че петдесетничеството у нас е възприето от руски мисионери в началото на ХХ в. На руски то звучи с „я“ („петдесят“), вместо граматически по-правилното на български „е“ в думата „петдесет“. Тук ще се придържам към български правопис и граматика.

Събеседниците. В хода на изследване бяха проведени неформални срещи и разговори с членове на общността, а с други бяха проведени формални интервюта: 15 от които с жени – 4, а с мъже 11. Някои от тях заемат лидерска позиция (дякони, презвитери), а други са миряни. Възрастта им е различна – от 25 до 79 г. към момента на теренното изследване. Всички са с различен социален статус: от хора с и без средно образование, до такива с университетско образование и дори с докторска степен. Около 1/3 от тях живеят в селата, а 2/3 – в градове, включително от столицата. Част от интервютата са взети и по телефона. Един от интервюираните днес не е между живите, което прави разказа му особено ценен. В края на изследването, в *Източници*, помествам данни за интервюираните.

Божии църкви – произход и същност. Разглежданите общества представляват ъндърграунд протестантски религиозни групи, чиято поява в света се свързва с *Петдесетничеството*, като направление на евангелизма, възникнало в САЩ през XIX – XX в., а за официално негово начало се приемат събитията, случили се на „историческата“ както за вярващите, така и за изследователите събития на улица „Азуса“ (Land, 1993: 15 – 17) в Лос Анжелис през 1884 – 1906 г., когато по време на богослужебно събрание в средите *протестанти* от общностите на баптисти, методисти и пуритани се случва, т.нар. „кръщение в Светия дух“, придружено с проговаряне на непознати езици, известно като *гласолалия*⁶ (Wilson, 1994: 67 – 70). Наричат се „петдесетници“, защото се позовават на стих от Библията, книга Деяния апостолски, 2:4 от Новия завет, където се пресъздава подобно преживяване. Във връзка с това, последователите им вярват, изповядват и практикуват описаното там свръхестествено явление, случило се по време на юдейския празник „Петдесетница“ (осма неделя след Великден) през I в., в Св. Земи, Палестина (Faupel, 1996:14), придружено с проговаряне на непознати езици. То е смятано за необходимо условие за духовно „спасение“ от греха и от смъртта на човека (Красновская, 2007:180). Всички християни по света до днес празнуват *Петдесетница* като начало, „рожден ден“ на Христовата църква. Разликата между тях и *петдесетните евангелисти* обаче е, че първите вярват, че описаните събития, залегнали в Споменатите текстове на Новия Завет, се отнася само за епохата на евангелските събития (I – III в. сл. Христа), докато вторите приемат, че то важи с пълна сила за всички християни до днес.

Последователите и привържениците на случилото се на „Азуса стрийт“ в

⁶ Това е психогенно явление, което няма ясно или категорично обяснение. Някои психолози го определят като патологично състояние на умопомрачение, въпреки, че не е сериозно да се твърди, че всички членове на петдесетни общности са в състояние на психическо разстройство и умопомрачение, когато упражняват подобно действие (гласолалия). А според самите петдесетници, това е намеса свише (от Бога) и знак за *духовно подпечатване*. Сrv. интернет: *Какво е гласолалия?* <https://www.gotquestions.org/Bulgarian/Bulgarian-glossolalia.html>. (Последно посещение 14.06.2020).

САЩ, през 1906 г. образували отделна, самостоятелна църковна общност. От самото начало тя се разделила на два отделни независими в административно и финансово отношение основни „клона“ – „Асамблея на Бога“ (God’s Assembly) и „Църква на Бога“ (Church of God) (Robbins, 2004:121), заедно с множество по-малки, независими църкви (Synan, 2001: 97). След Втората световна война *петдесетното движение* се засилва, разраства се и започва все по-бързо да се разпространява по света, многократно увеличавайки последователите си (Мартин, 2004: 65). През 1950 г. в него се оформя едно крило на обновяване и активизиране на духовните, „харизматични“ практики, което дава нов тласък в развитието му, поради което и започва да се нарича „харизматично“ (Велев, 2002: 27). Днес е разпространено по целия свят и се приема за най-бързо растящото евангелско-протестантско движение (Мартин, 2004: 58 – 60). Според евангелски изследователи, *петдесетничеството* днес може да бъде разглеждано дори като „четвърта сила, направление“ в християнството, наред с римокатолицизъм, източно православие и протестантство (Land, 1993: 8, 20).

Наименование. *Божшите църкви* в България са били известни преди всичко под името *тинчевисти*, по името на техния „първоапостол“, за какъвто го приемат последователите му, Стоян Тинчев (1880 – 1965 г.). Това име е по-скоро прозвище, възприето от оперативни работници от Комитета по въпросите на Българска православна църква и религиозните култове към Министерство на външните работи (КБПЦРК към МВНР) през време на социалистическото управление, които са следили дейността им⁷ и са го използвали за улеснение и краткост. Но с времето този израз, излязъл извън канцелариите на Държавна сигурност (ДС) и се разпространил и в евангелските среди. Легално съществуващите протестантски общества на Евангелска методистка епископална църква (ЕМЕЦ), Евангелска баптистка църква (ЕБЦ), Евангелски съборни църкви (ЕСЦ) и Съюз на евангелските петдесетни църкви (СЕПЦ) – официално регистрирани, го употребяват с известна доза присмех. Самите *тинчевисти* обаче го възприемат с гордост, тъй като то ясно ги характеризира и разграничава от всички останали петдесетни общности в България, затова и авторът също го използва, но без неуважение.

През осемдесетте години на ХХ в. последователите на Ст. Тинчев започват да приемат за себе си името на една от групите техни църковни общества от Северна България, „Божия църква“ (БЦ), което ще споменем по-долу. С времето това име се налага и почти измества някогашното „тинчевисти“. Според обичаите си своите религиозни сбирки те наричат „събори“, „богослужения“, „молитвени събрания“, „събрания на открито“ и „църква“. Същите имена се използват и тук. За големите религиозни събрания след 1989 г., провеждани на открито, използвам и привнесения от запад израз „евангелизации“ и „евангелизационни събрания“, доколкото така са популярни те и сред самите вярващи. На

⁷ Интервю с Д.Ч. (1948), пастор, ББЦ Плевен, август, 2007 г. Срв. и Игнатов, 2006: 240.

тях публично се представя, прокламира евангелието и хората биват приканени да „предадат живота си на Господа, т.е., да станат християни“. *Тинчевистите* проявяват черти и на *религиозна субкултура*, дори и на *контракултура*, което установяваме в изложението. И тъй като от създаването си през 1900 – 1920 до 1990 г. те съществуват като нерегистрирани домашни църковни групи и на практика осъществяват дейността си скрито и неофициално, наричам ги *ъндърграунд общества, култура ъндърграунд, подземни* и „нелегални“ общности.

Социалистическата власт и религиозните изповедания. На 9.IX.1944 г. с помощта на СССР, чиито войски нахлуват в България и я окупират, в страната е наложено еднопартийно управление от Българска комунистическа партия (БКП). Властта с времето е наречена „социалистическа“, но представлява тоталитарна диктатура от Сталински тип. Една от характеристиките ѝ е насилствено налагащ се агресивен атеизъм, чрез който управляващите целят да унищожат всякаква вяра и религия (Чурешки, 2010), осъществявайки това с всякакви средства (насилие, затвор, интерниране и дори физическо ликвидиране), формулирано като „преодоляване на суеверието и религиозните „отживелици“ (Петров 1997: 105). Следвайки стратегия, разработена и приложена успешно първо в СССР (Никольская, 2003: 89, 90, 97), социалистическата власт в първите години след края на Втората световна война демонстрира за пред света толерантност към изповеданията, за да избегне реакциите и критиките от страна на Великите сили. Но след поемане на пълния политически контрол над държавата отношението ѝ към верско-религиозните общества рязко се променя и тя предприема преследвания спрямо тях. Първо са серията съдебни процеси над православни християни⁸, евангелисти (Кочев, 1949: 68, 77, 96) и римокатолици (Попов, 2008: 204 – 221), последвани от конфискация на имущество на БПЦ, а после и на всички останали официално регистрирани изповедания.

Прегледът на законодателните актове (Огнянов, 1992: 133) и на Архива от служебната кореспонденция между КБПЦРК към МВнР с редица миряни и духовни лица от различни изповедания след 1944 г. разкрива интересни подробности в това отношение. След репресиите от „Народния съд“, „пастирските“ (Кочев, 1949: 14 – 16) и „католическите процеси“ свещенослужители или несъгласните с комунистическото управление преживяват терор и преследвания (Огнянов 1992: 133 – 134). Някои от тях са разстреляни без съд и присъда, безследно изчезнали. Изпращаните протестните писма и жалби са най-разнообразни и свидетелстват, че религиозното съсловие е било атакувано мащабно и по много „фронтове“ от управляващите комунисти. Част от писмата са във връзка

⁸ В различни преписки Св. Синод на БПЦ умолява КБПЦРК да се застъпи за помилване на различни свещенослужители и монахини, осъдени по различни поводи. Срв. Опис 10, дело 10, преписка 481, осн. №343 (помилване на свещеник, заточен в Белене); Опис 10, дело 9, преписка 441, осн. № 106 (Свещеник моли за смекчаване на присъда от „Народния съд“), опис 10, дело 9, преписка 442, осн. № 852 и др.

със забрана за религиозно възпитание на деца и младежи (Калканджиева, 2002: 76 – 77, 183), други се отнасят до вандалски актове срещу църкви: изпочупени прозорци на храмове, съборени огради, ограбени икони от църковни сгради до бити свещеници и заплашвани и дори насилвани монахини⁹ от страна на кметове на народната власт; отнемане на продукция – иззета и неизплатена от страна на ТКЗС реколта на църковните стопанства; отнемане на цели църковни имоти – земеделски земи, храмове и административни сгради (Калканджиева 2004: 157) – на православни, протестанти и католици и превръщането на някои от тях в музеи, културни домове, детски градини и здания за Комсомола¹⁰. Постоянно са издавани забрани от местната власт за освещавания и треби по народните събори, по къщи и дворове извън църквите. Ограничаван е бюджетът за издаване на църковни книги и учебни помагала по религия; стриктно са следени характеристиките на студентите богослови, като се забранява на децата на свещениците достъпа до висше образование. Публикувани са и клеветнически статии във вестниците против манастирска управа или църковни служители; забраняват се домашни религиозни сбирки на Църквата на адвентистите от седмия ден (ЦАСД), известни като „адвентисти“); оказва се натиск над вероизповеданията да предоставят банковите си сметки на разположение на властимащите и много други стъпки от страна на социалистическата власт, абсурдни от гледна точка на идеите за гражданското общество, права и свободи и изобщо на *демокрацията*, като управление и обществени отношения (Денкова, 2003: 33). Това показва целенасочени, масирани и добре премерени действия по планирано задушаване и прекратяване на всякаква дейност и развитие (Игнатов, 2004: 114) на тези общества (Хайек, 2004: 61).

Евангелският пастор Харалан Попов подробно описва смразяващата жестокост от страна на служителите на Народната милиция в подземията ѝ, след ареста си, като проповедник (Попов, 1994: 31, 35, 43). Пастор Христо Куличев, вкаран в затвора през 1985 г. (Куличев 2002: 76, 157, 174, 276), го потвърждава. По този начин става ясно, че за България по онова време по подобие на това, което се случва в СССР, важат думите на руския социолог Виктор Гараджа: „в тоталитарните общества *църквата* престава да съществува като самостоятелна величина“ (Гараджа, 1995: 243).

Тинчевистите и „народната власт“. Политиката за обезсилване на религиозните общности засяга основно тези, които имат статут на юридически лица: притежават на свое име банкова сметка, движимо и недвижимо имущество и афишират себе си официално пред държавата. Това са Българската православна църква, Римокатолическата (и Униятската) църкви, мюсюлманите, споменатите по-горе „адвентисти“. Всички те са поставени под пълен контрол, отнето им е имуществото, интернирани са по-изявените пастири и миряни, ограничена

⁹ Архив 1959.

¹⁰ Архив 1962.

и забранена е дейността им първо на публични места, после сред младежи и накрая дори в домашна обстановка.

След началото на социалистическо управление през 1944 г. в страната ни се оформят няколко нелегални съпротивителни движения против властта, упражнявана от БКП: „Селска армия на свободата“ (Огнянов, 1992: 130), „Български легионери“ (Шарланов, 1997: 17, 79, 88), движението на „Горяните“ и други (Грозева, 2001: 5 – 6). Поради техния политически характер социалистическото управление вижда в тях пряка опасност за неограничената си власт и безконтролното си управление. Затова на практика ги смазва и неутрализира. „Горяните“ оцеляват най-дълго – до края на 50-те г. на ХХ в., но в крайна сметка и те са ликвидирани.

Вследствие на приоритетната си битка срещу политическата опозиция и военните нелегални формирования (каквито съществуват в България дълго), както и на стратегията срещу официално регистрираните изповедания встрани от основните преследвания и репресивния удар по „преодоляване на суеверието и религиозните предразсъдъци“ остават онези религиозни общности, които са неофициални и водят в някаква степен ъндърграунд съществуване. По това време в България не само *тинчевистите* извършват подобни *нелегални* богослужебни сбирки. Освен тях домашна и неофициална активност имат и някои от *петдесетните* и *съборните църкви* с цел провеждане на богослужения с молитви и изучаване на Библията¹¹. За тях обаче това е само друга форма на религиозна дейност – допълнение към като цяло основно официалното им съществуване. Още една малобройна група евангелисти, наречена „Свободни християни“, също извършва богослужебна дейност. Но тя и другите подобни неофициални общества са твърде малки и затова са незначителни за властта¹².

Видно от свидетелствата в книгите на евангелски пастори като В. Велев, Ст. Моллов и Павел Игнатов (Велев: 114 – 115, Моллов, 2006 : 96 – 97, 99 и Игнатов, 2004: 98) разликите между *тинчевистите* и всички останали групи с домашна религиозна дейност са, че: 1. Първите са по-многобройната, най-сплотена, най-непримирима група сред тези общества; 2. Те имат най-продължителен опит в организиране на *подземна* богослужебна дейност; 3. За тях това домашно ъндърграунд проявление на вярата им е *основна форма на съществуване* и себеосъществяване като религиозна общност. Едва след 1944 г. става ясно, че решението от 1928 г. на основателя на тези групи, Ст. Тинчев, да се откаже от регистриране на ръководените от него общности в едно със Съюза на евангелските петдесетни църкви, каквото е било предложението на последните, е било израз на далновидност. Последователите му са известни с различни имена: „Йерусалимска горница“, „Северни братя“, „тинчевисти“ и др. И след 1928 г.

¹¹ Архив (1957). Също и по данни от интервю с Васил Еленков (1944 г.), Враца, епископ, председател на ОБЦ, от 3.VII.2009 г.

¹² Архив (1959) на КБПЦРК към МВнР (Дирекция на изповеданията). Опис 9, дело 1, Преп. 21. Основен № 4702 (1959).

те съществуват при домашни, неофициални условия, което явно е било успешна стратегия и уместен ход за просъществуване при новите обстоятелства на социалистическо управление, тоталитарен натиск и преследване на църквите. Това е една от причините *тинчевистите* да се съхранят от директния и тежък анти-църковен удар на „народната демокрация“ (както я наричат комунистите), почти задушил дейността на останалите изповедания. Другите причини за оцеляване и просъществуване като религиозна група са, че *тинчевистите* не притежават движимо или недвижимо имущество на името на общностите си, което властта да конфискува и чрез което да ги „задуши“; нямат документация, която да бъде иззета (липсват дори фотографии на техните водачи и миряни заради присъщото им негативно отношение към фотографията) и чрез която да бъдат проследявани, като им се потърси сметка за дейността чрез това; не финансират административен апарат или служители от обща каса или банкова сметка, които да бъдат конфискувани в полза на „народната власт“ и дейността им от това евентуално да бъде пресечена; нямат и печатен орган – вестник или списание, литература, на които да разчитат за споделяне и разпространение на убежденията и вярата си и които като бъдат спрени от комунстическата власт. Те изповядват и споделят вярата и убежденията си *само устно* и това затруднява проследяването и удостоверяването на тяхната „забранена“ дейност. В този смисъл активността и практикуването в домашни условия на вяра и богослужения от *тинчевистите* изобщо не могли нито да бъдат спрени, нито задушени със същите мерки на натиск, каквито били успешни спрямо останалите официално регистрирани изповедания.

От друга страна обаче, *тинчевистите* не съществували само мирно, нито са оставени необезпокоявани от властта да развиват дейността си. Макар и трудно проследявани и въпреки че се опазили от публични анти-църковни атаки като съдебни процеси (през годините 1948, 1952, 1979, 1985), конфискация на имущество и други, те също преживели гонения (Benovska-Sabkova, Altanov 2009: 137). Техни водачи също са бити¹³, интернирани¹⁴ (Радков 2001: 12) и подобно на вярващите от останалите общности изтърпяват затвор, насилие и произвол от страна на властта, като някои от тях дори се „увенчават“ с венец на мъченичество, тоест намират смъртта си убити по думите на преки свидетели и очевидци¹⁵. В третата си книга „Отвъд стената“ пастор Павел Игнатов пред-

¹³ Пастор Д. К. от Разград разказва, че в техния край „е имало „як“ бой от страна на комунистите над негови роднини, които са потомствени евангелисти, членове на Божия църква. Интервю с Д. К. (1954 г.), потомствен тинчевист, пастор на домашна църква ОБЦ в гр. Разград, от 2.XI.2007 г.

¹⁴ Интерниране, преживяват пасторите Тома Спасов, Станислав Тодоров и Павел Игнатов от София в периода 1985 – 1987 г.

¹⁵ Пастор Д. Ч. от Плевен разказва случай с вярващ младеж от околните села, който разпространявал Библии, след като комунистите поели властта. Бил неколкратно предупреждаван от милицията и кмета да прекрати дейността си, но той не се подчинил. Така го арестували, пребили го до смърт и го изхвърлили през прозореца на кметството. Обяснението било, че

ставя двадесет и четири документирани случая на вярващи от *тинчевистките* общества, които поради религиозните си убеждения, не позволяващи им да се докосват до оръжие, нито да се заклеват пред каквото и когото и да било (респ. отказват да ходят в казарма), са осъдени на затвор, излежавайки ефективни присъди. Авторът твърди, че това са само документиранияте случаи, което означава, че е имало и други, недокументирани¹⁶ (Игнатов 2010: 11).

Божии Църкви в навечерието на 1989 г. Те съществуват почти седемдесет години като ъндърграунд религиозни общности, водейки затворено за външни влияния съществуване. В същото време те не твърдят, че са единствените, нито отричат възможността по света да има и други като тях „истински вярващи“, както определят себе си. Но ако има такива, те би трябвало да отговарят на същите или подобни условия: да имат кръщение в Св. Дух, придружено с *гласолалия*, приемане и на други свръхестествени *харизматични* практики (като *видения*, *откровения*, *глас в ухото* и пр.), стриктно изпълнение на Христовите поръчения и водене на свят и чист в духовно-сакрално отношение живот¹⁷. Но от друга страна, те и не показват особено желание, нито намират смисъл в това да търсят контакти или общуване със сходни общества. Явно се чувстват самодостатъчни и удовлетворени в така конструирания съобразно вярванията и традициите си живот. Затова с времето поради самоизолацията на практика те придобиват черти на специфично субкултурно явление (Шендрик 2005: 306) – говорят на особен църковен жаргон, заимстван от постоянното четене на Библията, жените носят покривала – кърпи на главите си, мъжете стрижат косите си и носят дълги мустаци за разлика от останалите евангелисти, които нямат

„сам бил скочил, за да избяга“. Скоро майка му сънувала сън, в който той ѝ казал: „Мамо, аз не съм се самоубил“. Тогава тя с риск за живота си излязла пред колата на министър-председателя Вълко Червенков при посещението му в Плевен. Той я приел, изслушал я и направил разследване. Кметът и кварталният, виновни за убийството на младежа, били арестувани, отведени и никой повече не чул нищо за тях. Макар и със справедлив завършек този случай е показателен за отношението на атеистичната власт към вярващите по онова време. Из интервю с Д. Ч. (1948 г.), потомствен *тинчевист* от Плевен, пастор на ББЦ, гр. Плевен от 15.VIII.2007 г. На свой ред пастор Павел Игнатов, дългогодишен главен старейшина на БЦ-ББЦ, разказва свои лични преживявания при друг подобен случай. През 1976 г. той и група младежи – тридесет души – посетили същия окръг за някакво младежко събрание. Милицията осуетила събранието и ги пратила да се прибират, като зорко ги следяла. В едно от селата, през които минали, техен „брат“ ги посрещнал в къщата си, дал им вода да пият, да се освежат, нахранил ги и после продължили по пътя си. За това обаче, че домакина ги приел и нахранил в дома си (религиозната група), той бил арестуван от народната милиция и пребит. Няколко дни по-късно той починал от побоя. Интервю с П. И. (1948 г.), пастор, дългогодишен главен старейшина на БЦ-ББЦ, днес председател на БЦБ, София, от 25. VIII.2010 г. в София.

¹⁶ Някои от хората, лежали в затвора поради отказ от военна служба по верски убеждения, са: Ст. М., П. Д., БЦ, Т. Е., СЕПЦ-ББЦ и други.

¹⁷ Интервю с Д. Ч. (1948 г.), потомствен *тинчевист* от Плевен, пастор на ББЦ, гр. Плевен от 19.XII. 2009 г.

специфичен външен вид и не се отличават от хората извън църквата. По тази причина и *тинчевистите* могат да бъдат определени като самостоятелно българско явление, а не филиал на вече съществуваща някъде по света деноминация. Друга причина за успеха и самобитността им е тяхното капсулиране – водене на затворено за външни влияния съществуване – почти като в самоизолирала се комуна¹⁸. Това обяснява защо през време на социалистическо управление (1944 – 1989 г.) те макар и известни на властта успяват да просъществуват почти неповлияни от конюнктурата. Тайните служби в Народна република България (НРБ) признават своите сериозни затруднения в опитите да ги следят и поставят под контрол (Фурнаджиев 1994: 383; Игнатов 2004: 121). Ето защо поради антагонистичната политика на натиск на властта спрямо тях на етапа на „развито социалистическо общество“ се затвърждават елементите на религиозна *субкултура у тинчевистите*. Те не посещават кино, не слушат радио, не гледат телевизия, не посещават обществени къпални, не танцуват по вечеринки, нито слушат някаква музика, освен тази, която изпълняват по време на богослужения, при това без инструментален съпровод. По този начин в желанието си да се разграничават от останалия свят и да оцелеят като религиозна група, те приложили тактиката на мълчаливо несъгласие с официалната култура или с политиката, иначе казано, „пасивна съпротива“, което е друг техен печеливш ход в борбата им за оцеляване и отстояване на религиозните им възгледи.

Опити за регистрация. През 60-те г. на ХХ в. (около кончината на „първоапостола“ им Ст. Тинчев) младите в църквата подемат инициатива за някои реформи сред техните групи. Една от идеите е да се приеме общо за всички името „Божия църква“ (БЦ). Това става вероятно поради нови схващания за същността им, споделяни от тогавашните църковни лидери. Друга идея била да излязат от нелегалност и да се регистрират като официално изповедание. Във връзка с последното те правят два неуспешни опита за регистриране – през 1962 г. и през 1969 г. – от страна на главния им старейшина тогава, пастор Деян Божков. Вторият опит завършва с интернирането му. След това за известно време тази идея е изоставена (Игнатов 2004: 114, 156, 178, 99 – 100). Въпреки всичко тези инициативи показват, че ръководството на общността вече не се състои от праволинейни консервативни водачи, каквито са били предците им, а от такива с гъвкавост и способности за нови решения, съобразно ситуацията и необходимостта от нововъведения във връзка с това.

От 1971 г. нататък от страна властта се увеличава (Стойков 1999: 4). Така в средата на 80-те години органите, контролиращи религията (в частност КБПЦРК към МВНР и ДС), прибягват до различни стъпки в стремежа си да

¹⁸ В този смисъл, може да се направи паралел с култури по света, които развиват идентичността си именно благодарение на самоизолацията си от останалия свят. Донякъде сравнение е възможно с амишите – религиозно консервативно крило на менонити (холандски протестанти в САЩ).

задушат дейността на *тинчевистите* и да пресекат сбирките им в столицата като конфискация на литература, арести, морален и психически тормоз (Радков 2001: 12). Когато това не помага, се прибегва и до физическо насилие над редови членове и лидери, както в случаите с Георги Шаранков, Тома Спасов, Станислав Тодоров, Борислав Беловарски и др. Освен това запечатват и вратата на просторната зала в дома на семейство Игнатови¹⁹, чийто син е пастор Павел Игнатов, провеждащ богослуженията на софийската група. Целта на управляващите е сбирките на групата да бъдат пресечени. Фамилията Игнатови намира на няколко пъти решения, граничещи с комизъм. Тъй като няма право да наруши запечатаната от властта врата на помещението, те – братята заедно с баща им – тайно избиват друга врата в стената на същата зала, от където хората почват да влизат и продължават богослужебните събрания. Скоро властта научава и запечатва и втората врата. След това пасторът пробива трета, а след запечатването ѝ четвърта врата, докато накрая залата била обкичена цялата с врати по стените. От МВР обаче нямат чувство за хумор и семейство Игнатови скоро получава сериозни предупреждения и заплахи от властта за тежки последици и дори физическа разправа, в случай че продължават с нелегалните си и „незаконни събрания“, както ги определят от съществуващата тогава служба „Църковна милиция“.

След всичко това църковното управление предприема нов акт в борбата си за съществуване. П. Игнатов разказва в една от книгите си, че като реакция на натиска от страна управляващите през 1972 г. в Белград успял да се свърже с югославската *Божия църква* и чрез нея с пастор, д-р Ламбер де Лонг – по онова време пастор и суперинтендант (представител) за Източна Европа на американската БЦ (Church of God) с център Кливлънд – Тенеси, САЩ (петдесетна общност с подобни вярвания). Молбата на П. Игнатов била да се окаже подкрепа на неговата общност, имаща някои сходства в практиките с американците. Това може да се определи като първи успешен международен контакт на новото ръководство на софийската група *тинчевисти*, насочен срещу тоталитарния атеистичен и антирелигиозен произвол, осъществяван над тях от социалистическата власт в България.

През 1975 г. в Хелзинки, Финландия се подписва Заключителния акт на съвещанието за сигурност и сътрудничество в Европа между западния, капиталистически и източния, комунистически свят. Там се поставят на разискване въпроси за свободата на гражданите и гарантиране правата им на Стария континент. През 1981 г. П. Игнатов попада в Хелзинки, Финландия, където участва на европейска петдесетна конференция и отново съобщава пред западни представители истината за липса на религиозна свобода в България и за преследванията от властта срещу общността, която той представлява (Игнатов 2004: 102 – 103, 108 – 109).

Скоро след това ръководството на софийските *тинчевисти* предприема

¹⁹ Намира се в някогашния квартал „Емил Марков“ (днес „Гоце Делчев“), в столицата.

нови опити за преговори с правителството на България и отправя за пореден път настояване БЦ да получат официална регистрация-позволение за легално съществуване на общността си, за да могат свободно и законно да се събират и провеждат своите богослужения (Игнатов 2004: 119, 121). Регистрацията обаче им е отказана. Неофициалното и неоповестено основание е чисто политико-идеологическо. Социалистическата власт провежда последователна атеистична политиката на Централния комитет (ЦК) на БКП за постепенно ликвидиране на всяка религия и църковност като „примитивни и остарели суеверни“ схващания, несъвместими с „научния мироглед“ на новата социалистическа идеология. Освен това в книгата „Под булото на религията“ – произведение, предназначено да пропагандира атеизъм, атакуващо църковност и религия, директно се твърди, че „...вярата в Бога сама по себе си е антикомунизъм, тоест „престъпление“ срещу социалистическото управление“ (Банков 2001: 594). В този смисъл, стратегията на вътрешна политика на БКП е към постепенно отслабване, намаляване и в крайна сметка, *ликвидиране на всякаква религиозната дейност на църковните общности*, докато напълно изчезнат. Поради това регистрирането на нови изповедания, за което настояват *тинчевистите*, напълно се разминава с намеренията на властта и естествено е отхвърлено. А официалният предлог за отказ от регистрация е, че „вече съществуват регистрирани ЕЦ с широки зали, като ЕСЦ, ЕМЕЦ, ЕБЦ и СЕПЦ“²⁰.

Предложение от властта: „черкувайте се в някоя от вече регистрираните църкви“ (Стойков 1999: 6 – 7). По този начин управляващите целели постигане на двоен ефект: от една страна да отклонят *тинчевистите* от искането им за регистриране като нова църковно-религиозна общност (което би обезсмислило цялата атеистична политика на управляващите), а от друга да ги присъедини (с тяхно „съгласие“) в институционализирана общност, която е под контрола на ДС (тъй като всички изповедания по онова време се контролират от нея). Предложението е координирано с лоялни на властта ръководства от регистрираните ЕЦ и те „гостоприемно“ канят софийската група *тинчевисти* на събранията си. Първоначално предлагат СЕПЦ да ги „приюти“ поради близостта на учението им – и двете са петдесетен тип общества макар и с някои ритуални различия (Игнатов 2004: 129 – 130). За СЕПЦ би било добре да увеличи членската си маса чрез вливане на групи *тинчевисти* сред тях. Но вероятно изначалният конфликт между двете общности още от 1928 г. (въпросът за регистрацията, по който имали различни схващания по онова време) е причина този опит да се провали.

След това властимащите предлагат на *тинчевистите* „вливане“ в ЕМЕЦ

²⁰ Интервю с П. И. (1948 г.), дългогодишен главен старейшина на Божия Църква – Българска Божия Църква, понастоящем председател и пастор на Божия Църква в България, гр. София от 5.V. 2009 г., гр. София.

„Д-р Лонг“ на ул. „Г. Раковски“, № 86 в столицата. За известно време група посещава техните събрания. Но редът там е спъван и потискан от властта, което не удовлетворява *тинчевистите* и те скоро престават да посещават и тези сбирки.

Настояванията на последните за регистрация пред властта са подновени през 1983 г., като тогава духовното ръководство на софийската група изтъква като основания големите различия между техните вярвания, обичаи и практики при богослуженията с тези на „приемните“ църкви. За пореден път молбата им е отхвърлена със същите аргументи. Така се стига до първите *демонстрации* на открито в продължение на месец, при които членовете на групата им, провеждайки богослужения на улицата протестират срещу отказа да получат отделна и независима църковна регистрация (Игнатов 2004: 156). Интересното е, че годината е 1983 г. Това е една от малкото протестни акции, случили се далеч преди 1989 г., които имат вид на демонстрация, съпротива и несъгласие с властта от страна на група обикновени хора – не организиран, нито инспириран от управляващите (за разлика от всички останали казионни активности – *манифестации* и *демонстрации*, които се случват дотогава). Ето защо този акт може да се нарече „предвестник“ на предстоящите демократични промени, изпреварвайки с шест години протестите и демонстрациите в България, случили се след 10 ноември 1989 г. (началото на демократичните промени в страната).

Софийските *тинчевисти* отправят поредно искане към властта за регистрация две години по-късно, 1985 г. и отново им е отказано. Този път ги насочват към Евангелската съборна църква (известна разговорно като „конгрешанска“ заради организиране на живота им чрез конгреси) на ул. „Солунска“ № 49 в столицата с п-р Павел Иванов, лоялен към властта (Игнатов 2004: 225). Той също учтиво ги кани в редиците на църквата. *Тинчевистите* приемат и през следващите седмици посещават богослужения в църковната сграда на тази деноминация. Член на общността разказва, че там християните *тинчевисти* опитвали да се молят по своя начин – малко екзалтирано, емоционално и невъздържано, но веднага получили критики и забележки от миряните-*конгрешани*: „контролирайте се, бъдете по-сдържани, за да има ред... все пак това е... църква, където трябва да има благочестие..., а това вашето е... хаос...“²¹. Освен това пастор Павел Игнатов е канен да присъства отпред на амвона наравно с пастора на църквата Павел Иванов, който води богослуженията, но нито веднъж не му е дадена възможност той да проповядва, нито му е дадена думата да поздрави вярващите или пък да оглави събранието по някакъв начин (Велев 2002: 54). Това го превръща във фигурант пред лицето на събранието, своеобразен параван, който да демонстрира за пред наблюдаващи мнимата свобода,

²¹ Интервю с Е. Д. (1966 г.), член на БЦБ, София от 2.07.2010 г., София. Отправилите тази забележка може би са прави по отношение на тяхната собствена традиция. В случая вярващите от БЦ обаче проявяват своята характерност и традиция, която би могла да се нарече тяхна „визитна картичка“.

в случая „уж дадена“ от властта на *тинчевистите*. Ето защо скоро групата на Божия църква напуска и това събрание²².

Интерниране на главния старейшина. След нарасналото напрежение с властта, едномесечната демонстрация, непримиримостта на софийската група *тинчевисти*, както и поради изтичане на информация за потискането им у нас като вероизповедание – към Хелзинки, Финландия и Кливлънд – Тенеси, САЩ (Радков, 2001: 12), през 1986 г. главният старейшина на общността, пастор П. Игнатов, за назидание на всички е интерниран в с. Михалково в Родопите. На отпътуването му от София пред неговия дом и залата с няколко врати се събира почти цялата софийска църковна група с численост тогава между седемдесет и сто души. Атмосферата е емоционална, главният старейшина наставлява пасомите си да не спират да се молят и да продължават да служат на Бог. Последните му думи преди отпътуването са: „*А ако чуете, че съм се самоубил или загинал при нещастен случай, да не вярвате. Божий човек не умира така!*“²³.

През време на интернирането си за няколко месеца П. Игнатов е разделен от семейството си, отказвани са му „отпуски“, през които да се среща с близките си; работи като миньор и по два пъти на ден трябва да се разписва в участъка на Народната милиция. По това време централната група софийски *тинчевисти* организира в столицата богослужения сред една ромска група в квартал „Христо Ботев“, образувана чрез проповедническата и евангелизаторска дейност на бащата на Павел Игнатов, пастор Борис Игнатов (Benovska-Sabkova, Altanov 2008: 140). Там един мирянин, преживял конверсия от православие към петдесетничество, И. И., отваря дома си за богослужения, като таванското помещение на къщата, макар и все още не достроено, е пригодено като зала за богослужения (В. Велев 2002: 55). Наричат я „Горницата“, не само защото е горен етаж, но и аналогия с името на мястото, където според Евангелието се е провела Тайната вечеря на Спасителя с апостолите Му в Ранната църква преди Неговото арестуване и последващо разпъване на кръст (В. Велев 2002: 69). Това място се превръща в нов дом на столичните *тинчевисти* за следващите години (до 1991 г.). Тук българи, роми, евреи, а нерядко и български турци, и мюсюлмани се молят заедно, проповядват, пеят религиозни песни и общуват, споделяйки опитности от християнския си живот²⁴.

Въпреки интернирането на главния старейшина и въпреки че така властта е разчитала да „обезглави“ движението и да прекрати дейността му, богослуженията и религиозната активност на БЦ в София не спират; по нищо не личи да им е нанесен „фатален“ удар от тази стъпка на властта. Освен това, съществувайки под формата на автономни и независими групи със и без столичната, събранията на Божия Църква в страната по домовете нито са пресечени, нито

²² Интервю с Ц.Я. (1941 г.), член на БЦБ – София, от 6.VII.2010 г., София.

²³ Интервю с В.А. (1961), София, член на ББЦ, от 29.III.2007 г.

²⁴ Интервю с В.А. (1961), София, член на ББЦ, от 29.III.2007 г.

спират, така че вярващите продължават *прозелитската* и *мисионерската* си проповедническа дейност по разпространение на вярата си в градове и села²⁵, както и посещенията по болници със същата цел²⁶.

Своеобразен „ренесанс“, възход на тинчевистите в края на социализма в България (1980 – 1989 г.). Основната причина за този възход, „ренесанс“, въпреки атеистичния натиск и преследване от властта е в успеха (макар и ограничен) на тези домашни църкви да се съхранят от държавния контрол, което постигат чрез нелегалния си живот като религиозни общности. Във всеки случай тяхната относителна свобода, която осигуряват за себе си в домашна среда и при нелегално съществуване, е по-голяма от тази на останалите официални църкви, които почти навсякъде са следени, контролирани и последователно, и методично спъвани от страна на агенти на властта при опитите да се разгърнат дейността си или да се активизират. По този начин *тинчевистите* в много по-малка степен изпитвали контрол и натиск от социалистическото управление при опитите властта да ги задуши с пропаганда, силов, властови или икономически натиск“ (Petrov 2000: 134). А съхраняването от външен натиск предпоставя по-голяма автономия и по-голям успех в себеосъществяване и себеразпространение, вледствие на което и разрастване на групите им отвътре. На тяхна „територия“ сред членовете им, не заинтересувани от вестници, списания, телевизия, кино и изобщо от правителствена активност с широкото пропагандиране на атеизъм, посредством медии, вестници, списания книги и кръжоци, не е могла да действа ефективно. По същия начин и следенето и контролирането от властта чрез внедряване на агенти в групите им е на практика почти невъзможно поне до 1980 г., когато започва нарастването им по численост, а и на и възможностите от попадане на „случайни“ хора сред тях започва да става по-вероятно. Техните събрания – *събори* и *домашни богослужения* – са практическа проява на самоопределението им, на осъществяване на тяхното кредо, респективно бит и начин на живот, запазили спецификата и различността си от другите евангелисти именно поради капсулиране и самоизолиране от контакти и обмен с тях. Извършвайки богослужебните си събрания *тинчевистите* осмисляли съществуването си, като възприемали реалността на този свой живот с нескрита гордост и удовлетворение, каквито и днес могат да се забележат сред групите им. Това им е помогнало да поддържат висок морален дух и надежда за по-добро бъдеще, независимо дали ще го постигнат тук или чак отвъд, след края на „земния“ си път „в Небето“.

Втора причина за възраждането, което преживяват тези *вндърграунд* църкви

²⁵ „Прозелиг“, буквално означава „обръщенец във вяра“ (Срв. Евг. От Матей 23:15). Тинчевистите извършват *прозелитска* дейност, когато разпространяват своя тип християнска вяра в домашна обстановка и на открито, а това е и част от тяхната „мисия“.

²⁶ Интервю с Й. Д. (1936 г.), БЦБ, София, от 18.ІІІ.2010 г.

в последното десетилетие преди 1989 г., вероятно е в тяхното убеждение за божествено призвание и лична мисия като християни в света. Те възприемали себе си като носители на автентична и „чиста“, неподправена и неопорочена от институционални влияния вяра и църковност; приемали, че именно те са отговорни за разпространение на Евангелието и знанието за Бог сред останалите хора. От тази своя убеденост и вяра в личното си духовно призвание, на което гледали като на *свещена* мисия, те очевидно черпели основания, сили и мотивация да продължават да прокламират и практикуват вярата си, независимо от неблагоприятните и тежки условия на външен атеистичен натиск от страна на политическата власт (БКП).

Третата причина, като последица от тяхната дълбока убеденост в правотата им, е техният *прозелитизъм* – елементът на експанзия, характерен за всички активни, разрастващи се движения по света, но и в значителна степен отличителен за петдесетниците (Арnaudов, Цветански 1994: 124). Въз основа на това вярващите от тези общества възвестявали и проповядвали своята вяра във всевъзможни места от публичното пространство: освен споменатите вече градски транспорт, но и в заведения за обществено хранене²⁷, образователни институции, болници и затвори. Техни благовестители споделяли евангелието понякога и в научни и административни центрове²⁸, сред малцинства, атеисти, мюсюлмани и дори в православни храмове²⁹, даже и сред служители на силови министерства.

Четвърто, за относителната независимост в средите на тинчевите последователи говори и смелостта им в практикуване, изповядване и разпространение на вярата им никак маловажно е и тяхното сравнително добро икономическо състояние. Основно хора от селски произход, трудолюбиви и със скромен начин на живот, старейшините на *тинчевистите* били сравнително заможни. Самият Стоян Тинчев до смъртта си отглеждал близо двеста овце. Други уговявали домашни птици, трети били градинари и земеделци; четвърти – пчелари. Продукцията по онова време гарантирано била изкупувана от държавата, което осигурявало и доходите им. По този начин, често на религиозни заседания възниквали препирни на тема: „позволено ли е „гушенето“ на гъски в неделя“³⁰,

²⁷ Разговор с Л. В. А. (1926 – 1994 г.), член на ББЦ – София, от 1994 г.

²⁸ Интервю с Й. Д. (1936 г.), БЦ, София, от 18.ІІІ.2010 г.

²⁹ Интервю с И. С. (1962 г.), Берковица, Обединени Божии Църкви – Берковица, от 3.VII.2010, София; също и интервю с Н. К. (1963 г.), Разград, наследствен тинчевист, пастор на Българска църква на назаряните, от 1.XI.2007 г. ;и интервю с В. А. (1961), София, член на Божия Църква-Българска Божия Църква, от 29.ІІІ.2006 г.

³⁰ За икономическата състоятелност сред тези хора някога, съдим от това, че на големите богослужения-събори в домовете си те нередко посрещали между 50 и 100 души (понякога и повече). На всеки от гостите било оказвано гостоприемство и е бил изпращан с подаръци. По това време те нямат нито обща каса, нито събират десетък (с който нормално регистрираните църкви се издържат). Освен това вярват и изповядват принципа, че щом благославят – даруват, грижат се за Божии хора (своите събрата и сестри по вяра), имат голямо благословение – награда от

тъй като седмият ден е „даден за почивка от Бога“ и се приема за „светотатство“ нарушаването ѝ с трудова дейност.

Пета причина за възхода на обществата им е привлекателността на тяхната общност с нейното нелегално съществуване, пуританство и аскетични практики. Това предпоставяло включване сред тяхна все повече хора в редиците им – възрастни и млади, образовани и необразовани, довело до нарастване на членската маса, което пък предпоставило промяната на техния количествен и качествен облик. Допълнителна предпоставка е бил и личният елемент – качества, харизма и вдъхновение в пламенни и завладяващи проповеди; мотивиране от водачи, привнасяли особеностите на своите характери в обществата им: Стоян Тинчев, Д. Панков, Г. Шаранков, Павел Игнатов и други.

През втория период от развитието на *тинчевистите* – вече като Божия Църква (1965 – 1990 г.) – на преден план започва да излиза фигурата на главния старейшина, като натежава значението на софийската група *тинчевисти* – БЦ. Това са процеси, протекли под ръководството на пастори Д. Божков, Борис Игнатов и сина му Павел Игнатов.

Шеста причина за възхода на БЦ са контактите с петдесетни евангелисти от чужбина – Югославия, САЩ, Финландия (което по-горе споменахме). Чрез това тази не толкова голяма религиозна група, без особени възможности и власт, успява да предизвика международна намеса и да окаже натиск върху българското правителство в борбата си за съществуване.

Седмо, в следствие на техните усилия да бъдат чути и забелязани от международната общественост се появява възможността българските БЦ да се превърнат във филиал на световната Църква на Бога (Church of God), която насърчава и подкрепя дейността на българските си „събратя“.

Осмо, помага им политическата атмосфера на времето, в което се случва всичко това: новите реалности на геополитическата обстановка 1985 – 1989 г. (Игнатов 2004: 211, 266, 272): затоплянето на отношенията СССР – САЩ, което дава отражение и в областта и на религиозния живот – за него говори немския богослов Карл Барт (Barth 1949: 10 – 11). В България то е предпоставка социалистическата власт да бъде принудена да отслаби натиска, а американски мисионери да зачестят с посещения у нас за срещи и преговори с лидерите на *тинчевистите* – Божия Църква, демонстрирайки контакти със Запада.

Налагайки една нова система на отношения вътре в общността, Павел Игнатов с подкрепата на активиста на църквата, Лучия Маврудиева, която става секретар на столичната група църкви, заедно със съпруга си – художника Стефан Петров-Чико и помощници като Станислав Тодоров, както и младите и особено действени студенти: спортисти, учители и др., образува силен екип. Водени от главния старейшина, те предприемат мисионерски пътувания из страната с цел подготовка за централизиране с регистриране на всички техни общества под едно име – „Божия църква“ (БЦ) в десетилетието до 1989 г. Те осъществяват

Бога. Из интервю с И. С. (1962 г.), Берковица, ОБЦ Берковица, от 3.VII.2010, София.

срещи с местни старейшини от Враца, Ботевград, Плевен, Русе, Силистра, Казанлък и Пловдив, като прокламират пред тях идеята за организиране на всички тях в единна църковна общност (*респективно с официално регистриране*)³¹. Главно благодарение на Павел Игнатов, от различните поместни църкви, носещи някога различни имена (Северни братя, Свободни братя, тинчевисти и пр.), използвани през годините, всички те приемат като обединяващо за всички тях наименованието на една от групите – тази в Разград, „Божия църква“ (БЦ)³². На практика, както се вижда, същото, с което са известни църковните общности от САЩ, с които те установяват връзка – *Church of God*.

Тези процеси са подпомогнати и от един друг фактор с локален произход. При социализма столицата значително се разраства и с ресурсите допълнително спомага за целта, защото по онова време множество млади хора от различни краища на страната търсят в София работа или образование. Немалко от тях попадат на сбирките на БЦ и не след дълго стават нейни членове, като се включват активно в дейността ѝ. През последното десетилетие преди 1989 г. нараства броят преди всичко на младите членове и симпатизанти и *общността* развива и черти на *младежка субкултура*. Формираните „младежки групи“ или „младежки събрания – богослужения“ допълнително активизират църквите като добре функционираща активна и жизнена обществена група със свои интереси и ценностна система. Важен фактор за всичко това е включването на енергични млади хора в БЦ чрез „случайността“, която свързва благовестителката, известна в средите им като сестра Ценка³³ със студенти от Висшия институт за физкултура (ВИФ) около 1984 – 1985 г., където тя работи като чистачка и споделя вярата си сред младите хора, които среща. Вследствие на всичко това се стига дотам, че се покайват, тоест стават християни-евангелисти, а впоследствие и членове на БЦ група спортисти от Добрич – Ганчо и Маргарита Куртеви³⁴, Иводор Ковачев, Красимир Димитров, които са в приятелски връзки с други студенти спортисти – Филип и Цецка Филипови³⁵ от Враца, Димитър Мишев от Карнобат, Албен Хубенов от Смолян. Всички те започват да водят на религиозните сбирки и други свои колеги. Софийската група започва да се разраства бързо. След завършване на образованието си тези млади хора се завръщат по родните места или са „разпределени“, насочени за работа в градове и села, според тогава действащия закон за завършилите висшисти. Превърнали се в „проповедници“ и „благовестители“ на евангелското християнство на БЦ по всички тези места вярващите основават първоначално домашни молитвени групи, които с времето се разрастват и след съответната вътрешна организация се пре-

³¹ Интервю с П. И. (1948 г.), дългогодишен главен старейшина на БЦ, понастоящем пастор на БЦБ, гр. София от 5.V.2009 г.

³² Интервю с П. И. (1948 г.), пастор, дългогодишен главен старейшина на БЦ-БЦЦ, днес председател на БЦБ, София, от 25.VIII.2010 г. в София.

³³ Интервю с Ц. Я. (1941 г.), член на БЦБ – София, от 6.VII.2010 г., София.

³⁴ Интервю с Г. К. (1961 г.), пастор, бивш регионален старейшина на БЦ и БЦЦ, понастоящем водач на църква „Шалом“, гр. Добрич, от 8.VIII.2007 г.

³⁵ Интервю с Ф. Ф. (1958 г.), гр. Враца, пастор на БЦ, Варна, от 3.VIII.2011 г.

вършат в нови църковни общности на БЦ по селищата. В резултат на всичко това се разширява и „мрежата“ от „църкви“, като обхваща все по-големи части от страната³⁶. И ако някога са били наричани „Северни братя“, заради възникването им основно в Средна Северна и в Североизточна България (Плевенско и Разградско), сега БЦ започват да се появяват и на юг, югоизток и югозапад: във Видин, Добрич, Тутракан, Силистра, Благоевград, Кресна, Разлог, Пловдивско, Смолянско, Кърджалийско (Моллов, 2006: 62, 224; Велев, 2002: 97 – 102).

Всъщност студентите от ВИФ не са нито единствените, нито най-значимите новопоявяващи се в тези среди. Но те са едни от най-атрактивните и най-видни „плодове“ от благовестителската дейност на тези ъндърграунд общности, които увеличават със себе си и много други протестантски последователи. В резултат от тяхната работа се създават нови групи БЦ в споменатите области. Освен всичко това от значение е и дейността на възрастните активистки. Заедно със споменатата Ценка Янева, разпространителки на евангелската вяра, също са и Йовка Данкова, Лили Алтънова, Ани Малинова и др. (по онова време те са вече пенсионерки), които съвсем целенасочено осмислят есента на живота си чрез работа за Бог, което приемат като призвание. Тяхната съвместна работа е много продуктивна (и те далеч не са единствените). Тези жени предприемат обиколки из градския транспорт от сутрин до вечер, където говорят (благовестват) за вярата си в Исус Христос с хората, които срещат там. Чрез тях и дейността им нови и нови обръщеници се присъединява към БЦ. По това време по убеждение на част от интервюираните³⁷ женската част от вярващите е особено активна и резултатна³⁸ в проповядване на *тинчевисткото* евангелско послание. Заслугата на женския принос за разрастване на последователите на общността по всеобщо признание е значителна³⁹. Факт е, че женското присъствие сред БЦ възлиза на около 2/3 от общата верска „маса“⁴⁰.

Вместо заключение. На 10 ноември 1989 г. комунистическото управление в България падна от власт. Преследванията срещу религиозните общности се прекратиха. На вероизповеданията се даде право да съществуват необезпокоявани от репресии, а тези, които желяха да се регистрират, го сториха. На 12 януари 1991 г. Божиите църкви се регистрират като официална църковна общност по Закона за изповеданията с името „Българска Божия църква“⁴¹. Те оцеляха от преследванията при социализма и от опитите да бъдат ликвидирани нелегалните евангелски събрания. След края на социализма тази религиозна общност се разраства и увеличава многократно броя на последователите си, като става част от глобалното петдесетно движение; на тези процеси се спирам другаде.

³⁶ Интервю с П. И. (1948 г.), дългогодишен главен старейшина на БЦ, понастоящем пастор на БЦБ, гр. София от 20.XII.2009 г.

³⁷ Интервю с д-р Т. П. (1969 г.), Пловдив, теолог, член на БЦ-ББЦ – София, от 22.II.2010 г.

³⁸ Неформален разговор с Л.В. А. (1926-1994 г.), БЦ-ББЦ София, от 1994 г., гр. София.

³⁹ Интервю с Йовка Данкова (1936 г.), София, член на БЦБ, от 18.III.2010 г., гр. София

⁴⁰ Интервю с Илия Савов (1962 г.), Берковица, ОБЦ Берковица, от 3.VII.2010, гр. София.

⁴¹ Велев, 2002: 55.

Литература

- Арнаудов, В., Цветански, Ц. 1994.** *История на стария свят.* София: Ану-бис. [Arnaudov, V., Tsvetanski, T. 1994. Istoria na Starita svcat. Sofia: Anubis.]
- Асенов, Б. 1998.** *Религиите и сектите в България.* София: Полиграф. [Asenov, B. 1998. Religiite i sektite v Bŭlgariya,). Sofia: Poligraf.]
- Банков, С. 2001.** *Досието от двете страни на желязната завеса.* „Еос“. [Bankov, S. 2001. Dosieto ot dvete strani na Zhelyaznata zavesa. Publishing house „Eos“.]
- Барт, К. 1949.** *Църквата на изток и на запад.* Сборник на центъра за протестантски изследвания. Женева, Швейцария. [Barth, K. 1949. L'Eglise entre L'Est et a L'Ouest. Collection de centre Protestant D'Etudes. Geneve, Suisse: Editions Roulet.]
- Benovska-Sabkova, M., Altanov, V. 2009.** Evangelical Conversion among the Roma in Bulgaria: Between Capsulation and Globalization. – *Transitions*, vol. XL-VIII, № 2, Bruxeless: Université de Genève. pp. 133 – 156.
- Blay, M.(dir.). 2003.** *Larousse. Grand Dictionnaire de la Philosophie.* Paris: CNRS Editions.
- Бъргър, П. (съст.) 2004.** *Десекуларизацията на света.* София: КН, с. 9 – 34. [Berger P. (Edts.). 2004. Desekularizatsiyata na sveta: globalen pregled.]
- Coleman, S. 2000.** *The Globalization of Charismatic Christianity. Spreading of the Gospel of Prosperity.* UK: Cambridge University Press. UK.
- Денкова, Л. 2003.** *Етика, начален курс.* София: Нов български университет. [Denkova L. 2003. Etika. Nachalen kurs. Sofia: New Bulgarian University.]
- Faurel, W. 1996.** *The Everlasting Gospel. The significance of Eschatology in the Development of Pentecostal Thought.* GB: Sheffield Academic Press.
- Фурнаджиев, Д. и др. Христо Куличев (ред.) 2004.** История на евангелските църкви в България. Българско библейско дружество. (Б.м.и.). [Furnadzhiev, D. etc. (Edts.). 2004. Khristo Kulichev (red.). (1994). Vestiteli na istinata. Istoriya na evangelskite tsŭrkvi v Bŭlgariya. Bulgarian Bible Society. [No place edition].]
- Гараджа, В. 1995.** *Социология религии.* Москва, Наука. [Garadzha, V. 1995. Sotsiologiya religii. Moskva: Nauka.]
- Грозева, Н. и др. 2001.** *Горяните. Сборник документи. Архивите говорят.* Първо издание. (Главно управление на архивите при Министерския съвет). [Grozeva, N., Ivanova etc. 2001. Goryanite. Sbornik dokumenti. Arkhivite govoryat. Volume one (1944 – 1949). Glavno upravlenie na arkhivite pri Ministerskiya sŭvet: Sofia.]
- Игнатов, П. 2004.** *Безкръвното гонение на църквата. Тоталитарната държава срещу Божията църква в България 1960 – 1991.* София: Издателска къща ЛИК. [Ignatov, P. 2004: Bezkrŭvnoto gonenie na tsŭrkvata. Totalitarnata dŭrzhava sreshtu Bozhiyata tsŭrkva v Bŭlgariya 1960 – 1991. Sofia: LIK Publishing house.]
- Игнатов, П. 2010.** *Отвъд стената. Духовни и обществено-политически аспекти на прехода от тоталитаризъм и демокрация. Посветена на 20 г. от*

падане на Берлинската стена. Павел Игнатов: София. [Ignatov, P. 2010. Otvŭd stenata. Dukhovni i obshtestveno-politicheski aspekti na prekhoda ot totalitarizŭm kŭm demokratsiya. Posvetena na 20 g. ot padane na Berlinskata stena. Pavel Ignatov: Sofia.]

Игнатов, П. 2006. *Проблеми на евангелизма.* София: Издателска къща ЛИК. [Ignatov, P. 2006. Problemi na evangelizma. Sofiya: LIK publishing house.]

Исаева, В. 2006. *Религиозна конверсия как стратегия самоопределения в условията на социалната трансформация на руското общество (на примера на буддийското общество Карма Кагю в Санкт-Петербург).* 5.04.14. <https://www.lektorium.tv/lecture/23187> (Последно посещение 14.06.2020). [Isaeva, V. 2006. Religioznaya konversiya kak strategiya samoopredeleniya v usloviyah social'noj transformacii rossijskogo obščestva (na primere buddijskogo soobščestva Karma Kagju v Sankt-Peterburge).]

Калканджиева, Д. 2002. *Българската православна църква и „народната демокрация“ (1944 – 1953 г.).* Силистра: Демос. [Kalkandzhieva, D. 2002. Bŭlgarskata pravoslavna tsŭrkva i „narodnata demokratsiya“ (1944 – 1953 g.). Silistra: Demos.]

Калканджиева, Д. 2004. Българската православна църква и новия закон за изповеданията. В: *Религия и политика на Балканите* (Сборник). Издател Ина Мерджанова. Силистра: Демос, с. 148 – 181. [Kalkandzhieva, D. 2004. Bŭlgarskata pravoslavna tsŭrkva i noviyat zakon za izpovedaniyata. V: *Religiya i politika na Balkanite* (Collection). Ina Merdzhanova (Eds.). Silistra: Demos. pp.148 – 181.]

Красновская, О. (Ред.), 2007. *Религии мира.* Москва, Санкт Петербург: Махаон. [Krasnovskaya, O. (Eds.). 2007. Religii mira. Moskva. St. Petersburg: Makhaon.]

Хайек, Фр. 2004. *Пътят към робството.* София: МАК. [Khayĕk, F. 2004: Pŭtyat kŭm robstvoto. Sofia: „МАК“.]

Куличев, Хр. 2020. *На свобода в затвора.* (Б.М.И.). [Kulichev, K. 2002. Na svoboda v zatvora. Khristo Kulichev: [No place edition].]

Кочев, Ю. 1949. *Процесът срещу евангелските пастори-шпиони.* София: Отечествен фронт. [Kochev, Y. (1949. Protsetsŭt sreshtu evangelskite pastori-shpioni. Sofiya: “Otechestven front“.)]

Land, S. J. 1993. *Pentecostal Spirituality. A passion for the Kingdom.* Sheffield: Sheffield Academic Press.

Мартин, Д. 2004. *Евангелският протестантски подем и неговите политически импликации.* [Martin, D. 2004. Evnagleskiyat protestantski podem i negovite politicheski implikatsii.]

Моллов, Ст. 2006. *Духовен споменик за Божия църква 1919 – 1990.* София: Български писател. [Mollov, St. 2006. Dukhoven spomennik za Bozhiya tsŭrkva 1919-1990. Sofia: Bŭlgarski pisatel.]

Никольская, Т. 2003. *Руский протестантизъм и государственная власт, в 1905 – 1991.* Дисертация за присъждане на степен „Кандидат на науките“, при Росийская академия наук [Nicol'skaya, T. 2003. Russkiy protestantizm i gosu-

darstvennaya vlast' v 1905 – 1991 gg., Disertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk, Rossiyskaya Akademiya nauk: St. Petersburg.]

Огнянов и др. 1992. *Народна демокрация или диктатура. Христоматия по история на България 1944 – 1948.* Препоръчана от МОН. София: Литературен форум. [Ognyanov, L. Etc. (Eds.) 1992. Narodna demokratiya ili diktatura. Khristomatiya po istoriya na Bŭlgariya 1944 – 1948 g. Preporŭchana ot MON. Sofia: Literaturen forum.]

Петров, П. 2000. Между християнство и социализъм. Синтетични тенденции в ритуалната култура. – В: *Етнология балканика. Списание за югоизточно-европейска антропология.* Изд. 4/2000, София, с. 131 – 147. [Petrov, P. 2000. Between Christianity and Socialism. Sintetitic Tendencies in Ritual Culture. Ethnologia Balkanica. Journal of Southeast European Anthropology. Vol. 4 /2000, Sofia. pp. 131 – 147.]

Петров, П. 1997. Съборът в Радуил. За социалистическата трансформация на един религиозен празник. – В: *Български фолклор*, кн.3/4,1997. *Селото между промяната и традициите.* София: с. 104 – 130. [Petrov, P. 1997. Sŭborŭt v Raduil. Za sotsialisticheskata transformatsiya na edin religiozen praznik. Sp. Bŭlgarski folklor, kn. 3-4/1997. Seloto mezhdum promyanata i traditsiite. Sofia: pp.104 – 130.]

Попов, Х. 1994. *Изтезаван заради вярата си. Епопея на съвременната християнска храброст и героизъм.* (Б.М.И.). ДОХИ-ПРЕС: България. [Popov, K. 1994. Iztezavan zaradi vyarata si. Epopeya na sŭvremennata khristiyanska khrabrost i gerioizŭm. [No place edition]. DOHI-PRESS: Bŭlgaria.]

Попов, С. 2008. *Обикновен български комунизъм.* Второ издание. София: работилница за книжнина „Васил Станилов“. [Popov, S. 2008. Obiknoven Bŭlgarski komunizŭm. Volume 2. Sofia: Rabotilnitsa za knizhnina „Vasil Stanilov“.]

Радков, Д. 2001. *Предпоставки и фактори, обуславящи църковния растеж на Българска божия църква.* София: ВЕБИ – Обединен богословски факултет. (Непубликувана). [Radkov, D. 2001. Predpostavki i faktori obuslavyashiti tsŭrkovniya rastezh na Bŭlgarska Bozhiya Tsŭrkva – Sofiya, prez perioda 1985 – 1995 g. Diplomna rabota na nivo Bakalavŭrska teza. Sofia: VEBI – Obedinen bogoslovski fakultet. (Not published).]

Robbins, J. 2004. *The Globalization of Pentecostal and Charismatic Christianity. Annual reviews.* San Diego, La Jolla: USA. pp.117 – 143.

Шарланов, Д. 1997. Тиранията. Жертви и палачи. София. Стрелец. [Sharlanov, D. 1997. Tiraniyata. Zhertvi i palachi. Sofia: „Strelets“.]

Шендрик, А. 2005. *Социология културы.* Москва: ЮНИТ-ДАНА. [Shendrik, A. 2005. Sotsiologiya kultury. Moskva: ŪNITI – DANA.]

Славкова, М. 2005. *Циганите евангелисти в България.* София: Българска академия на науките, Етнографски институт с музей. [Slavkova, M. 2005. Tsiganite evangelisti v Bŭlgariya. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, Ethnografski institut s muzeŭ.]

Стойков, В. 1999. *История на Българска Божия църква.* София: Библейска академия „Логос“. [Stoikov, V. 1999. Istoriya na Bŭlgarska bozhiya tsŭrkva. Sofia: Bible Academy „Logos“ (Not published).]

Synan, V. 2001. *The Century of the Holy Spirit. 100 Years of Pentecostal and Charismatic Renewal, 1901 – 2001.* Nashville: Thomas Nelson Publishers.

Велев, В. 2002. *История на Божията църква в България.* ББЦ: София. [Velev, V. 2002. *Istoriya na Bozhiyata tsürkva v Bŭlgariya.* BBC: Sofia.]

Wilson, M. (editor). 1994. *Spirit and Renewal. Essays in Honor of J. Rodman Williams.* Sheffield: Sheffield Academic Press.

Чурешки, Ст. *Корени на противоречието между Християнството и Марксизма през комунизма в България. Към философията на Българската история.* Източник интернет: <http://www.bg-history.info/5246/Koreni-na-protivorechieto-mezhdu--hristiianstvoto-i-marksizmut-prez-komunizma-v-Bulgariia-Kum-filosofiia-ta-na-bulgarskata-istoriia.html>. (посл. Посетен 02.07.2010). [Chureshki, St. *Koreni na protivorechieto mezhdur hristiiyanstvoto i marksizma prez komunizma v Bŭlgariya. Kŭm filosofiyata na bŭlgarskata istoriya.* Iztochnik internet: (posl. poseten 02.07.2010).

Гласолалия, според петдесетниците, това е намеса свише и знак за духовно подпечатване. Източник: интернет. <http://bulgarian-psychology.com/rechnik/termini1/466-glasolalia.html> (посл. посетен 03.03.2010). [Glasolaliya, Spored petdesetnitsite, tova e namesa svishe i znak za dukhovno podpechatvane. Iztochnik internet: <http://bulgarian-psychology.com/rechnik/termini1/466-glasolalia.html> (posl. Poseten 03.03.2010)].

Харизматична власт. (Последно посещение 14.06.2020). https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D0%B%D0%B0%D1%81%D1%82. (Last visit 14.06-2020). [Kharizmaticchna vlast]

Архивни източници

Архив (1959) [Архив на КБПЦРК към МВнР, Фонд 10, Опис 9, Дело 39, Преписка 1170. Писмо на Католическата митрополия в Пловдив до КБПЦРК относно заплашванията на монахините от партийния секретар на с. Коматево, Пловдивско и други околии (1959)].

Архив 1962 [Архив на КБПЦРК към МВнР, Фонд 10, Опис 10, Дело 10, Преписка 312. *Писмо на св. Синод до КБПЦРК относно: искането на Комсомола в гр. Ямбол храма на св. Никола да се превърне в дом на културата* (1962)].

Архив (1957) на КБПЦРК към МВнР, Опис 9 (К-т БПЦ и РК), Дело 38, Преписка 1119 (1957).

Архив (1959) на КБПЦРК към МВнР (Дирекция на изповеданията). Опис 9, дело 1, Преп. 21. Основен № 4702 (1959).

Гл. ас. д-р Велислав Алтънов,

Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей –

Българска академия на науките

E-mail: villi.georgiev@gmail.com